

31. Official Support for the Shah and Anti-American Sentiment: United States Consulate.
32. Киссинджер Г. Указ. соч. – С.694.
33. Shah's Desire to Reside in the U.S.: American Embassy Tehran to Edmund G. Muskie.
34. The Shah: Memorandum, White House, Zbigniew Brzezinski to Jimmy Carter October 20, 1979.
35. Хамид Ансари. Имам Хомейни: политическая борьба от рождения до кончины / Хамид Ансари. – М.: Палея, 1999. –С. 169.
36. Обзоры иранской прессы // АВПРФ. – Ф. 174, оп. 64, п. 267, д. 6, 1980, л. 5.
37. Агаев С. Л. Указ. соч. – С.97.
38. Референтура по США // АВПРФ. – Ф. 129, оп. 65, п. 353, д. 88, 1979, л. 119.
39. Там само, л. 120.
40. Референтура по США // АВПРФ. – Ф. 129, оп. 66, п. 368, д. 68, 1980, л. 81.
41. Там само, л. 82–83.
42. Там само, л. 84.
43. Кременюк В. А. Указ. соч. – С.125.
44. Ноты Посольства СССР в ИРИ в посольства и миссии третьих стран // АВПРФ. – Ф. 174, оп. 64, п. 267, д. 5, 1980, л. 25.
45. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129, оп.66, п.368, д. 68, 1980, л. 90.
46. Там само, л. 77.
47. Там само, л. 77.
48. Там само, л. 93.
49. Обзоры иранской прессы // АВПРФ. – Ф. 174, оп. 64, п. 267, д. 6, 1980, л. 5.
50. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129, оп.66, п.368, д.68, 1980, л. 103.
51. О беседе с руководителем американской компании «Тайм – Лайф» // РГАНИ. – Ф. 89, оп. 76, д. 31, 1981, л. 2.
52. Bakhsh S. Said comp.

Надійшла до редакції 14.11.2014 р.

ББК ТЗ(4Нім)-64

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ОБ'ЄДНАНОЇ НІМЕЧЧИНИ І КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (1990–1995 РР.)

К. А. Петренко

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено характеристиці відносин об'єднаної Німеччини та країн Вишеградської групи в політико-культурному аспекті в контексті політики примирення. Розглянуто формування партнерських відносин німецької держави з Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною на основі нових двосторонніх договорів, шляхи вирішення післявоєнних проблем, умови життя німецької меншини в цих країнах та проаналізовано розвиток міждержавної культурної співпраці.

Ключові слова: Німеччина, зовнішня політика, Вишеградська четвірка, політика примирення, національна меншина, культурна співпраця.

Кардинальні зміни в Європі на початку 1990-х рр. відкривали нові можливості для нормалізації відносин Німеччини зі своїми східними сусідами. Співпраця Німеччини з країнами Центрально-Східної Європи полягала у налагодженні та поглибленні двосторонніх відносин в економічній, військово-політичній, культурній сферах у нових умовах постбіполярного світу, а саме у процесі розширення Європейського Союзу на схід. Найбільш тісні та продуктивні відносини об'єднаної Німеччини склалися з державами Вишеградської групи – об'єднання чотирьох центрально-європейських держав (Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини), що утворилось 15 лютого 1991 р. з метою інтеграції в європейські структури. Насамперед, нормалізація політичних відносин відбувалась у контексті політики примирення, пов'язаної з подіями Другої світової війни та повоєнним минулим цих держав. Подолання соціально-політичних перешкод і недовіри шляхом діалогу та взаємних вибачень стало основою співробітництва Німеччини з Польщею, Чехією, Словаччиною та Угорщиною.

Окремі аспекти дослідження зовнішньої політики Німеччини стосовно східних сусідів представлені у зарубіжній і вітчизняній історіографії. Основним тенденціям у налагодженні двосторонніх відносин Німеччини з Польщею, Угорщиною, Чехо-словаччиною присвячені роботи К. Корделл і С. Вольф [1], Х. Кюппер [2], М. Рауе [3], Х. Лемберг [4], С. Сокол [5], Ю. Горбач [6]. У працях Р. Дановські [7], В. Бартулі [8], Х. Майер [9], К. Рухневич [10], А. Франке [11], М. Шульц [12], Р. Бейер-де Хан [13] розглянуто історію німецької меншини та різновиди культурної співпраці. Однак місце політичних відносин і культурної співпраці Німеччини зі своїми східними сусідами в рамках становлення добросусідського ставлення народів недостатньо висвітлені в українській науці. Тому мета запропонованої статті полягає у характеристиці відносин об'єднаної Німеччини та країн Вишеградської групи в політико-культурному аспекті в контексті політики примирення.

Джерельну базу статті склали міжнародні договори, законодавчі акти, статистичні дані, мемуари та промови політичних діячів.

Формуючи зовнішньополітичний курс країни, німецькі політики декларували високу місію ФРН: будучи інтегрованою частиною атлантичного геополітичного простору, відігравати роль моста між Сходом і Заходом континенту, тим самим сприяючи створенню єдиної Європи [14]. Виконання цієї місії передбачало курс на відкритість Євросоюзу для країн Центральної та Східної Європи, в першу чергу, країн Вишеградської групи (Польща, Чехословаччина, Угорщина). Їхнє підключення до ЄС обіцяло Німеччині чималі вигоди, бо дозволяло ліквідувати бар'єри, що виникли у зв'язку з повоєнним розколом Європи; зміцнити демократичні режими в країнах Центрально-Східної Європи, досягаючи безпеки в регіональному масштабі; підтягнути рівень добробуту населення цих країн до західних стандартів, що могло б стати підставою для місцевого населення шукати роботу на батьківщині, а не прагнути на заробітки до благополучної Німеччини і не створювати напруження на її ринку праці [15].

Але все одно проблема імміграції залишалась, безпосередньо пов'язана з цим регіоном. На початок 1990-х рр. 24 % загального числа іммігрантів (близько 800 тис.) у Німеччині були родом з країн Центрально-Східної Європи. У більшості випадків імміграція відбувалась в 1989–1990 рр. – близько 519 тис. осіб. Після 1993 р. еміграція майже зрівнялася з числом мігрантів. Поділ емігрантів з країн ЦСЄ за статтю був рівним до 1988 р., пізніше серед мігрантів переважали чоловіки, особливо в 1991–1994 рр. Важливим моментом, пов'язаним з міграцією між країнами Центрально-Східної Європи та Німеччиною, є міграція етнічних німців. Сім'ї, які представляли задовільні докази свого німецького походження, мали право іммігрувати і прийняти громадянство. У 1990 р. 113,3 тис. етнічних німців з Польщі, 1782 – з колишньої Чехословаччини, 1471 осіб з Угорщини переїхали до Німеччини [16].

Після закінчення холодної війни на нових договірних засадах розвивалися відносини ФРН з Чехословаччиною, Угорщиною та Польщею.

З усіх східноєвропейських країн найскладнішими для ФРН були відносини з Польщею. Це було пов'язано зі страхом поляків перед Німеччиною, що мав багатівікове коріння, а також наслідками 45-річної антинімецької пропаганди. 14 листопада 1990 р. між Німеччиною та Польщею було підписано договір про існуючий кордон, який усунув джерело напруженості в польсько-німецьких відносинах і став основою для зближення двох держав. 17 червня 1991 р. було підписано німецько-польський договір про добросусідство та дружнє співробітництво, в якому Німеччина зобов'язалася підтримувати євроінтеграційні потуги Польської держави, а німецькій меншині в Польщі було гарантовано забезпечення основних прав [17].

Одним з визначальних чинників розвитку двосторонніх відносин була пам'ять німецького мирного населення, депортованого з Польщі. Докази важливості проблеми виселень етнічних німців для розвитку німецько-польських відносин неважко знайти і у виступах політиків обох країн. Так, наприклад, у 1995 р. Владислав Бартошевський, тодішній міністр закордонних справ Польщі, під час виступу перед депутатами Бундестагу в рамках заходу, присвяченого 50-річчю закінчення Другої світової війни, приніс офіційні вибачення за страждання, які з вини польського комуністичного керівництва в повоєнний час зазнали мільйони етнічних німців [18].

Важливо відзначити, що питання про компенсації за експропріацію майна в ході масових депортацій етнічних німців продовжувало залишатися у взаєминах Німеччини та Польщі. Згідно Варшавському договору 1990 р. об'єднана Німеччина остаточно визнала новий німецько-польський кордон, обидві сторони також оголосили про те, що не мають один до одного жодних територіальних претензій [19]. Однак, цей документ не містить жодного слова про грошові компенсації за експропрійовану власність, на яку розраховували вигнані німці.

В цілому ж німецькі та польські експерти прийшли до висновку про те, що вимоги про компенсацію не мають під собою жодних юридичних підстав. Вони посилалися, зокрема на Конвенцію від 26 травня 1952 р. про врегулювання питань про Другу світову війну та окупацію, згідно з якою ФРН зобов'язувалася не пред'являти в майбутньому ніяких вимог проти заходів, які були вжиті по відношенню до майна Німеччини, яке на момент закінчення війни опинилося за кордоном, або майна, конфіскованого в якості репарацій [20]. Зі свого боку об'єднана Німеччина висловила готовність виплатити компенсації жертвам нацизму в Польщі в розмірі 500 млн. німецьких марок [21].

Досить напруженими залишались і німецько-чеські взаємини. Сприятливому розвитку двосторонніх відносин на початку 1990-х рр. заважали проблеми, пов'язані з повоєнним минулим обох країн. Дуже чітко визначив німецько-чеські відносини Вацлав Гавел у своєму виступі 17 лютого 1995 р. в Карловому університеті в Празі: «Відносини з Німеччиною і німцями означають для нас більше, ніж просто теми нашої дипломатії. Це частина нашої долі, навіть частина нашої ідентичності. Німеччина – наше натхнення та наш біль; джерело травм і багатьох забобонів і помилок; деякі бачать у відносинах з Німеччиною наші найбільші надії, крім нашої найбільшої небезпеки» [22].

ФРН вважала незаконним виселення та позбавлення майна 3 млн. судетських німців із Чехословаччини після Другої світової війни. Останні прагли отримати компенсації або повернути своє майно в Чехії. Але все, що було пов'язано з цією подією, викликало невдоволення. Значна частина чеського суспільства і на рівні уряду вважали такі заходи виправданими: тільки виключення судетських німців могло гарантувати територіальну цілісність повоєнної Чехословаччини. Опитування громадської думки в першій половині 1990-х рр. продемонстрували, що 68 % населення

вважали це законною помстою, лише 16% побачили в ньому несправедливе насильство. Результати дослідження ясно показують, що стереотипи про Німеччину помітно залежали від нацистського минулого [23]. З іншого боку, були чеські жертви нацистського режиму, які також вимагали забезпечити відповідну компенсацію.

У зв'язку з юридичною та моральною патовою ситуацією розв'язання чесько-німецьких проблем стало частиною політичних відносин, в першу чергу, примирення на вищих рівнях. Потепління у взаєминах відбулося, коли новообраний президент В. Гавел у своєму листі до німецького канцлера висловив жаль про долю судетських німців: «Я завжди вважав вигнання німців після війни аморальним вчинком». Кардинал Франтішек Томашек також заявив, що вигнання трьох мільйонів німців було «незаконним і нелюдським актом» [24]. Слід підкреслити, що чехословацькі політичні кола вітали возз'єднання Німеччини.

Перша закордонна поїздка президента Гавела відбулася 2 січня 1990 р. в Берлін і пізніше в Мюнхен. У Мюнхені і Братиславі були відкриті нові консульства. На початку лютого міністри закордонних справ Геншер і Дінстбіру домовилися про створення комісії істориків під головуванням шановного вченого Яна Крена. Він провів з колегами 200 конференцій, виставок і культурних заходів протягом перших двох років існування цієї комісії [25].

Нарешті 27 лютого 1992 р. був підписаний Договір про добросусідство та співробітництво канцлером Г. Кодем і президентом В. Гавелом. Договір регулював співробітництво в галузі науки, культури, економіки та довкілля. Обидві сторони погодилися вирішувати конфлікти мирним шляхом, не мати територіальних претензій один до одного, дотримуватися принципу національного самовизначення. Угоду про військове співробітництво було підписано міністрами оборони Німеччини та його чеським колегою в травні 1993 р. в рамках програми «Партнерство заради миру» [26].

Експерт з міжнародного права доктор Крістіан Томушат зробив юридичний висновок за претензіями судетських німців. Хоча масові конфіскації порушують норми міжнародного права, вони не можуть бути охарактеризовані як складові елементи міжнародної злочину. Сучасні угоди про захист прав людини, зокрема Європейська Конвенція про захист прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права – не можуть бути застосовані ретроспективно до подій, що Мали місце відразу після закінчення Другої світової війни. Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини 1990 р. був призначений, щоб покласти край всім претензіям, що походять з Другої світової війни. Тим не менше, у відносинах між Німеччиною і Чехією обидві сторони припускають, що досі існують деякі відкриті проблеми. Тому Томушат прийшов до висновку, що немає конкретно юридичних підстав для задоволення претензій судетських німців [27].

Відшкодування збитків від нацистського режиму були зроблені в контексті союзної угоди з репарацій від 14 січня 1946 р. Чехословаччина отримала одноразову допомогу в розмірі 7,5 млн. німецьких марок для жертв медичних експериментів [28].

Німецько-словацькі відносини у 1990-х рр. розвивалися на традиційно дружній основі. Перша словацька держава (1939–1944 рр.), яка існувала під контролем Гітлера, не залишила по собі негативного осадку, який би ускладнював відносини між державами, як це було у німецько-польському та німецько-чеському випадках. Визначальну роль у становленні нових німецько-словацьких відносин відіграв німецько-чехословацький договір про добросусідство від 27 лютого 1992 р. У ньому договірні сторони домовилися розбудовувати свої відносини в дусі добросусідства та дружби, багатосторонньої партнерської співпраці. Визначальною сферою взаємодії Берліна та Братислави став процес розширення ЄС на Схід та питання про євроінтеграцію Словаччини [29].

З усіх вишеградських країн найбільш позитивно ставилася до Німеччини в 1990-ті рр. Угорщина. Німецько-угорські відносини ніколи не були обтяжені історичними проблемами, а відкриття Угорщиною у вересні 1989 р. своїх кордонів для кількох десятків тисяч громадян НДР, які хотіли виїхати на Захід, надало їй особливого статусу в очах німців [30]. 6 лютого 1992 р. ФРН і Угорщина уклали договір про співпрацю та партнерство в Європі, згідно з яким Німеччина взяла на себе зобов'язання допомогти Угорщині вступити в ЄС, що було головною зовнішньополітичною метою цієї країни. Розширилося також військове співробітництво між Берліном і Будапештом: німецька сторона погодилася допомогти в модернізації угорських збройних сил, надати Угорщині деякі запчастини до озброєння з арсеналів НДР [31].

На видному місці перебувають проблеми гуманітарного порядку і не на останньому – турбота про громадян німецького походження. Німеччина була зацікавлена у тому, щоб німці у країнах цього регіону знаходили вихід із ситуації, що склалася, не тільки у переселенні до Німеччини, а й могли б будувати майбутнє своє та своїх дітей на землі, що стала їм рідною. На вирішення проблем німецькомовних груп населення спрямовані двосторонні угоди ФРН з відповідними країнами.

Ось, наприклад, спільна заява канцлера Г. Коля та прем'єр-міністра Т. Мазовецького від 14 листопада 1989 р. поклала початок нової фази в політиці по відношенню до меншин у Варшаві. Польща озвучила готовність надати всі права німцям, оскільки вони повинні бути доступні для всіх громадян у Польщі. Це був процес демократизації, що принципово змінив правовий і політичний статус німецької меншини в Польщі. На підставі закону для формування товариств від 7 квітня 1989 р. вже в 1990 р. польські німці об'єдналися в «Асоціацію німецьких соціал-культурних товариств в Республіці Польща». Майже 270 тис. членів були зайняті збором інформації про політичне представництво німецької меншини на національному та місцевому рівні, а також піклувались про потреби шкіл і вищих навчальних закладів. Федеральний уряд Німеччини з 1990 р. через фінансову допомогу (близько 25 млн. марок на рік) підтримував німецькі соціально-культурні товариства і сприяв їхній розбудові.

Польські німці проживали традиційно у Верхній Сілезії, Східній Пруссії, Померанії. Їхня чисельність коливається від 200 тис. до півмільйона осіб. Німецька меншина в Польщі складається переважно з літніх людей, передусім, фермерів, ремісників, робітників. Члени німецької меншини у Вармії та Сілезії – переважно католики. З початком процесу демократизації на початку літа 1989 р. були дозволені регулярні богослужіння в єпархії Ополе німецькою мовою. З 1990 р. регулярно видаються газети і журнали. Працюють деякі місцеві радіостанції, що ведуть мовлення німецькою мовою, як радіо Ольштин Ополе, радіо Ванесса парк. Тільки з 1992/93 навчального року знову поновилось викладання німецькою мовою для 13200 учнів у 132 початкових школах. Навчання німецькою пропонуються в Технічному університеті міста Ополе, Вроцлава, Гданська, Торунь і педагогічного коледжу в Ольштині, також є відділи німецьких досліджень в університетах [32].

Німці Угорщини проживали в одинадцяти з дев'ятнадцяти угорських адміністративних областей. Німецьке населення в цій країні після війни піддавалося обмеженням і гонінням, але пізніше обмеження крок за кроком знімалися. 1954 р. була створена організація угорських німців «Deutscher Verband», пізніше перейменована в «Демократичний Союз угорських німців». У 1985 р. в місті Фюнфкірхен було створено німецьке товариство культури імені Ніколауса Ленау. Політичне представництво і національне самоврядування здійснюється місцевими органами самоврядування німецької меншини на основі загальних виборів. Місцеві громади займалися культурною та соціальною діяльністю. Інформаційна служба складалася з газети «Neue

Zeitung», яка випускалась щотижня в Будапешті для всієї країни, німецької редакції радіо в Фюнфкірхене та німецької редакції угорського телебачення [33].

До початку 1980-х рр. угорські німці мали дуже обмежені можливості для розвитку та вивчення німецької мови. На початок 1990-х рр. практично всі особи молодше п'ятдесяти років не володіли німецькою. Роботу по виправленню мовної ситуації взяла на себе комісія з освіти при Демократичному Союзі угорських німців (ДСВН). Нею була поставлена мета організації безперервного навчання рідній мові, починаючи з дитячого садка і закінчуючи гімназією. У районах найбільшої концентрації німецького населення німецька як рідна викладається в школах 5–6 годин на тиждень. Найвідоміші німецькі гімназії у містах Франкенштадт, Фюнфкірхен і гімназія ім. Кошута в Будапешті [34].

Варто відзначити досить різноманітні форми культурного співробітництва Німеччини та країн Вишеградської групи. Усвідомлення історичного та цивілізаційного зв'язку Німеччини з даним регіоном сприяли створенню сприятливих умов для поліпшення культурних зв'язків. Звичайно, пам'ять про трагедії Другої світової війни і наступні події продовжила залишатися болючою темою в загальній історії цих країн. Однак після завершення конфронтації та внаслідок об'єднавчого процесу німецьких держав почався новий етап дипломатичних відносин, етап справжнього примирення.

Сфера освіти і науки стала головним базисом співробітництва. Німецька мова в школах Польщі посідала друге місце після англійської. У Польщі німецьку мову визнано мовою національних меншин. Німецькою розмовляють переважно нащадки сілезьких німців, які уникли депортації. Функціонування німецької мови у Польщі набагато ширше польської в Німеччині, однак це не варто сприймати надто категорично. Досить міцними є культурні мовні зв'язки прикордонних областей. Різноманітні шкільні, молодіжні обміни та проекти, діяльність Гете-інституту, Фонду польсько-німецької співпраці, Фонду «Кшижова», а також небайдужі дослідники та звичайні люди стали ініціаторами німецько-польського діалогу.

Одним з таких ініціаторів був Карл Дедеціус – судетський німець за походженням, німецький філолог-славист, видатний перекладач російської та польської літератури, колишній директор Польського інституту в Дармштадті і директор видавництва Suhrkamp. Він отримав нагороду від Гете-інституту та польського Закладу культури за діяльність у галузі науки та педагогіки, за заохочення студентів і студентських обмінів, ознайомчі поїздки польських науковців і фахівців до Німеччини, навчальні семінари для польських і німецьких вчителів. Він зі своїм колективом посприяв підготовці вчителів німецької мови у Польщі в коледжах з іноземних мов, в розповсюдженні дослідницьких грантів для студентів і запрошенні професорів за програмою Європейського Університету «Віадрина» у Франкфурті-на-Одері, всіляко підтримував перекладачів і видавців. Ці всі заходи сприяли посиленню культурного обміну, з часом і польсько-німецький діалог став справою поколінь [35].

Великим досягненням можна вважати виникнення пропозиції написати спільний польсько-німецький підручник. Створення комісії з його підготовки стало можливим за ініціативи німецьких волонтерів, які були зацікавлені в поглибленні розуміння історії відносин між німцями і поляками. Німецька сторона надала фінансову допомогу та організаційну підтримку від міністерства закордонних справ та інституту Георга Еккерта. Як партнер для обох сторін, діяла Національна комісія у справах ЮНЕСКО. Важливим фактором успіху для роботи комісії зі створення підручника була важливість залишатися нейтральною, незалежною та двоєдиною організацією. Такий не упереджений науковий орган відповідав інтересам урядів у Бонні та Варшаві. Основу нормалізації співпраці було спільно знайдено через рекомендації щодо вживання термінів і

деяких понять: термін «вигнання» щодо депортованих німців не згадується, поняття «відновлені області» замінюються терміном «колишні німецькі східні провінції» [36].

Проект «Крейсау-Кшижова» (Kreisau/Krzyżowa) є спільним європейським молодіжним центром обмінів, меморіалом опору проти диктатури та символом німецько-польського примирення. Фонд з моменту його створення в 1990 р. є власником історичного комплексу із замком і гірським будинком у Kreisau / Krzyżowa і працює як найбільший із проектів «Міжнародна зустріч молоді». Це місце нагадує про опір людей, які виступали у Німеччині та Польщі у 1980-ті рр. разом, щоб оживити це раніше німецьке місце, що належить Польщі з 1945 р. Проект «Крайсау-Кшижова» є важливим місцем навчання для молодих людей не тільки з польських і німецьких шкіл, а зі всієї Європи. Але саме для німецьких і польських членів проекту робота стала спільним обов'язком дбати про виховання своєї молоді в цьому місці. Особливо заради молоді вони зобов'язані ретельно підтримувати культуру пам'яті про створення таких традицій та історичних екскурсів, які допомагають зрозуміти сенс примирення і таким же чином процес європейської інтеграції. Партнерами проекту стали Німецько-польський дослідницький фонд у Франкфурті, Центр Віллі Брандта з вивчення Німеччини та Європи в Університеті Вроцлава, Інститут німецьких досліджень при Варшавському університеті [37].

Діяльність спільної німецько-чехословацької комісії істориків, яка почала свою роботу в 1990 р., стала одним з перших дипломатичних кроків для поліпшення німецько-чехословацьких відносин. На першій зустрічі в 1990 р. була прийнята Рамкова програма для подальших дій. Загальний фокус роботи сконцентрований на спільній історії XIX–XX ст. У зв'язку з саморозумінням в якості рушійної сили, учасники Історичної комісії збиралися для подальших зустрічей, проводили дискусії та круглі столи. З метою доведення результатів роботи комісії до громадськості влаштовувалися семінари та прес-конференції для журналістів. Діяльність комісії була закріплена в договорі про добросусідство та співробітництво від 27 лютого 1992 р. між Чехословаччиною та ФРН, стаття 27 якого засвідчує: «Сторони будуть підтримувати всі заходи, загальні для розуміння німецько-чехословацької історії, передусім це внесок у загальноєвропейську історію. Це включає в себе роботу Історичної комісії і незалежної конференції щодо німецько-чехословацького підручника». Міністерства закордонних справ надавали фінансову підтримку [38].

Культурні відносини Німеччини та Угорщини розвивалися в сприятливих умовах. Акцент робився на просвітницькі заходи та культурні обміни. У сфері шкільного та студентського обміну в жовтні 1992 р. була заснована група німецько-угорської дружби (DUG) в м. Оранієнбург. Всього 1116 дітей і підлітків з Угорщини та Німеччини перебували десять днів у приймаючій країні. Крім того, організація німецько-угорської дружби DUG призвела самостійно в 1995 р. три студентські стажування у навчальних закладах Берліна та Будапешта. Німецька мова в Угорщині – улюблена іноземна мова усіх верств населення. В освітніх центрах, створених для угорських німців, багато предметів на вибір викладаються німецькою. А випускники освітнього центру в Байе можуть вступати до вищих навчальних закладів Німеччини [39].

У галузі мистецтва Німеччина також підтримувала зв'язок зі східними сусідами. Найбільш продуктивними виявились мистецькі заходи, організовані за сприянням Польщі, в межах загальної політики примирення. Польща приступила також до двосторонніх переговорів по реституції культурних цінностей. Переговори з ФРН велись на основі ст.28.3 Польсько-німецького договору про політику добросусідства і дружнього співробітництва. Першим результатом цих переговорів стало повернення влітку 1992 р. приблизно 30 старовинних золотих ювелірних виробів, більш ніж 1700 срібних і кількох золотих монет, вилучених під час окупації з фондів Державного археологічного

музею у Варшаві та зібрання старожитностей колишнього Великопольського музею в Познані [40].

Тема примирення польського та німецького народів була найактуальнішою у другій половині ХХ ст. Серед піонерів такого способу мислення можна виділити польського історика німецької літератури Маріана Широцького (M.Szyrocki). Він працював в університеті Олександра Гумбольдта, був керівником департаменту німецьких досліджень при Університеті Вроцлава. Вирішальний внесок він зробив у порятунок рукописів великих сілезьких поетів – в тому числі «Polonus» Ангелуса Силезиуса, Йозефа фон Ейхендорфа і братів Карла та Гергарта Гауптман.

Німецькі оперні ансамблі та оркестри брали участь у фестивалі «Варшавська осінь» за часів холодної війни. Провідні музиканти і композитори як Вітольд Люто-славський і Кшиштоф Пендеревський сьогодні добре відомі в Німеччині, як і в Польщі. У 1995 р. він давав прем'єру своєї Третьої симфонії з місцевим філармонічним оркестром у Мюнхені [41].

Багато виставок у Німецькому історичному музеї в Берліні представили приклади єдності та поділу в Європі. Це, передусім, «Ельба – життя», яка була організована у співпраці з Національним музеєм Праги (1992); «Гірка правда. Авангард і Велика війна», у співпраці з Військовою музеєм Imperial, Лондон (1994); «Мистецтво і влада. Європа під диктатурою 1930-45» [42].

Злочини нацистського режиму та їхні наслідки відкидали тінь на взаємини ФРН з найближчими сусідами-країнами Вишеградської групи. Тим більше, коли Німеччина об'єдналась і стала повністю суверенною державою, побоювання та недовіра могли перешкодити налагодженню співпраці.

Особливістю відносин Німеччини та країн Вишеградської групи в першій половині 1990-х рр. була політика примирення, зумовлена історичною пам'яттю наслідків Другої світової війни. Дані кроки назустріч почалися ще за часів східної політики Віллі Брандта, але саме на початку 1990-х рр. політика примирення отримала новий розвиток. Взаємні вибачення, шанування жертв війни та глибока повага до спільної історії, закріплені у двосторонніх угодах, стали кращою основою для подальшої співпраці. Отримало розвиток і питання німецької меншини в цих країнах: у двосторонніх угодах з Польщею, Чехословаччиною та Угорщиною була закріплена культурна автономія німецької меншини. Деякі «гострі кути» відносин, як то проблема судетських німців, почали спільними діями вирішуватися, отримуючи об'єктивні юридичні консультації та звертаючи увагу на взаємні побажання.

Культурні відносини отримали новий імпульс у рамках політики примирення. Різноманітні форми співпраці як створення спільних підручників історії, функціонування історичної комісії для висвітлення та порозуміння історичних подій, молодіжні програми та форуми, організація музейних виставок були підпорядковані одній меті – примирення народів і налагодження дружніх відносин. Це реалізувалося завдяки транснаціональній програмі, яка дозволяє уявити різні точки зору для досягнення глибокого розуміння історії. Стійкий транснаціональний діалог навряд чи може бути отриманий з акценту тільки на подібностях: швидше, конфлікти і суперечки повинні бути осмислені з метою примирення. Культурна співпраця повинна заохочувати людей переосмислити їхні власні погляди і судження щодо власної історії та гідності інших. Саме культурні заходи повинні були заохочувати міжнаціональний діалог. Загалом у першій половині 1990-х рр. відносини Німеччини зі своїми східними сусідами вийшли на новий якісний рівень, який відкривав подальші перспективи позитивного розвитку партнерських відносин.

У межах запропонованої проблематики існує низка перспективних напрямків для наукових розвідок, зокрема дослідження реституції культурних цінностей, розвиток співпраці в сфері мистецтва між Німеччиною та Польщею, Чехією, Словаччиною та

Угорщиною, вивчення політичної діяльності німецької меншини та аналіз її впливу в цих країнах.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена характеристике отношений объединенной Германии и стран Вышеградской группы в политико-культурном аспекте. В начале 1990-х годов произошло политическое сближение Германии со своими восточными соседями. Налаживание добрососедских отношений между Германией и странами Вышеградской группы состоялось в контексте политики примирения. Она включала создание новой нормативно-правовой базы отношений, решение проблем депортации немецкого населения в послевоенный период, установление достойных условий жизни немецкого меньшинства в этих странах, культурное сотрудничество.

Партнерские отношения Германии с Польшей, Чехией, Словакией, Венгрией развивались на основе новых двусторонних договоров. Стороны договорились развивать свои отношения в духе добрососедства и дружбы. Договоры регулировали сотрудничество в области политики, науки, культуры, экономики и окружающей среды, устраняли источники напряженности. Относительно депортации немецкого населения, не было конкретно юридических оснований для удовлетворения претензий судетских немцев. Потому что современные соглашения о защите прав человека не могли быть применены ретроспективно к послевоенным событиям. Произошли изменения в условиях жизни немецкого меньшинства в Польше и Венгрии в соответствии с новыми двусторонними договорами, которые декларировали широкие политические и культурные права немецкого меньшинства.

Автор отметила, что осознание исторической и цивилизационной связи Германии с данным регионом способствовало созданию благоприятных условий для улучшения культурного сотрудничества. Различные формы сотрудничества, как создание совместных учебников истории, функционирования совместной исторической комиссии для освещения исторических событий, молодежные программы и форумы, организация музейных выставок были подчинены одной цели – примирению народов. Именно культурные мероприятия должны были преодолеть психологический барьер недоверия и страха к немцам и наладить культурный диалог, при этом внимание было сосредоточено на осмыслении бывших конфликтов и споров с целью примирения.

Автор подчеркнула, что характерной чертой как политических, так и культурных отношений стало понимание и принятие общего трагического прошлого, связанного с событиями Второй мировой войны.

Ключевые слова: Германия, внешняя политика, Вышеградская четверка, политика примирения, национальное меньшинство, культурное сотрудничество.

SUMMARY

Article is devoted to the relationship between united Germany and the countries of the Visegrad Group in political and cultural aspects. In the early 1990s, there was a political rapprochement of Germany with its eastern neighbors. Establishing good neighborly relations between Germany and the countries of the Visegrad Group took place in the context of the policy of reconciliation. It included the creation of a new normatively-legal base of relations, problem solving deportation of the German population in the post-war period, the establishment of decent living conditions of the German minority in these countries, cultural cooperation.

The partnerships Germany with Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary are developed on the basis of new bilateral agreements. They sides agreed to develop their relations in the spirit neighbourliness and friendship. Agreements are regulated cooperation in

the fields of politics, science, culture, economy and the environment, eliminated sources of tension. There are not concretely legal grounds for satisfaction of claims of the sudeten Germans in relation to deportation of the German population. Because modern agreements about the protection of human rights could not be applied to the post-war events retrospectively. The conditions of life of the German minority in Poland and Hungary have changed according to the new bilateral agreements, which established the wide political and cultural rights of the German minority.

The author noted that consciousness of historical and civilizational connection of Germany with this region promoted to the creation of favorable conditions for improving cultural cooperation. Various forms of cooperation, such as the establishment of joint history textbooks, functioning joint historical commission to illustrate the historical events, youth programs and forums, organization of museum exhibitions were subordinated to one aim - reconciliation of peoples. Exactly cultural measures had to overcome the psychological barrier of distrust and fear of the Germans and establish cultural dialogue, and attention has been focused on comprehension of the former conflicts and disputes with the aim of reconciliation.

The author has emphasized that the comprehension and adoption of a common tragic past, which associated with the events of World War II, became characteristic feature of both political and cultural relations.

Keywords: Germany, foreign policy, the Visegrad Four, the policy of reconciliation, a national minority, cultural cooperation.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Cordell K. Germany's Foreign Policy Towards Poland and the Czech Republic: Ostpolitik Revisited / K. Cordell, S. Wolff. – NY: Routledge, 2005. – 191 p.
2. Küpper H. Die Wiedergutmachung nationalsozialistischen Unrechts in den Staaten Osteuropas / H. Küpper // Osteuropa. – 1996. – Heft 8. – S.758–768.
3. Raue M. C. Doppelpunkt hinter der Geschichte: Die Prager Deutschlandpolitik 1990–1997: phil. Diss – Humboldt-Univ., 2001 – 201 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/raue-maria-cornelia-2001-01-29/PDF/Raue.pdf>
4. Lemberg H. Deutsche und Tschechen in der gegenseitigen Wahrnehmung / H. Lemberg // Deutschlandbilder in Polen und Russland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn / ed. Süßmuth H. – Baden-Baden: Nomos, 1993. – S. 207–221.
5. Сокол С. М. Місце України в зовнішній політиці Німеччини в Східній Європі на сучасному етапі / С. М. Сокол // Магістеріум. Історичні студії. – К., 2007. – Вип. 28. – С. 55–58.
6. Горбач Ю. С. Взаємовідносини Німеччини і країн Вишеградської групи (1991 - 2004 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Ю. С. Горбач; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. – К., 2005. – 21 с.
7. Danowski R. Die deutsche Minderheit in Polen seit der Wende 1989 / R. Danowski. – Würzburg, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostpreussen-info.de/land/minderheit.pdf>
8. Бартули В. Венгерские немцы – Die Ungarndeutschen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litcetera.net/forum/122-747-1>
9. Maier H. Polen und Deutschland – eine Nachbarschaft gewinnt Gestalt/ H. Maier // Polen und Deutsche. Schwierige Annäherungen – gute Perspektiven / Ed. Dmochowska H., Raabe S. – Warschau: Konrad-Adenauer-Stiftung in Polen, 2011. – S. 5–18.

10. Рухневич К. Польско-немецкий учебник. Между историей и политикой / К. Рухневич // Европа. – 2009. – № 4 (33). – С. 23–40.
11. Kreisau/Krzyżowa – ein Ort des deutsch-polnischen dialogs. Herausforderungen für ein europäisches Narrativ / Ed. Czachur W., Franke A. – Warschau: Stiftung Kreisau für Europäische Verständigung, 2013. – 123 s.
12. Schulz M. Transnationale Räume. Unbekannte Instrumente zur Lösung internationaler Konflikte / M. Schulz // Interculture Journal. – 2006. – № 2. – S. 52–55.
13. Beier-de Haan R. Deutsches Historisches Museum Rethinking German History Against the Background of a Burdened Past and New Challenges for the 21st Century/ R. Beier-de Haan // National Museums and the Negotiation of Difficult Pasts: Conference Proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, 26–27 January 2012 (Brussels) / Ed. by Axelsson B., Dupont C., Kesteloot C. – Brussels: Linköping University Electronic Press, 2012. – P. 55–70.
14. Kohl H. Ich wollte Deutschlands Einheit. – Berlin: Propyläen, 1996. – 488 s.
15. Егоров А. И. Германский фактор во взаимоотношениях ЕС и РФ (1990-е гг.) / А. И. Егоров // Вестник Томского государственного университета. История. – 2012. – № 2 (18). – С.133–139.
16. Haug S. Wanderungen zwischen Deutschland und den EU-Beitrittsländern / S. Haug // Wirtschaft und Statistik. – 2004. – № 3. – P. 280–287; Хауг С. Миграция из стран Центральной и Восточной Европы в Германию / С. Хауг // Тенденции международной миграции: Доклады Международного союза научных исследований в области народонаселения, 18–23 июля 2005 (Тир, Франция) / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М.: МАКС Пресс, 2006. – С. 87–102.
17. Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit vom 17. Juni 1991 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.auswaertigesamt.de/diplo/de/Europa/DeutschlandInEuropa/BilateraleBeziehungen/Polen/Vertraege/Nachbarschaftsvertrag.pdf>; Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über die Bestätigung der zwischen ihnen bestehenden Grenze vom 14. November 1990 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.auswaertigesamt.de/diplo/de/Europa/DeutschlandInEuropa/BilateraleBeziehungen/Polen/Vertraege/Grenzvertrag.pdf>
18. Gedenken an das Ende des Zweiten Weltkrieges und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/gastredner/bartoszewski/rede_bartoszewski.html
19. Cordell K. Вказ. праця. – P. 159.
20. Convention of the Settlement of Matters Arising Out of the War and the Occupation. 26/05/1952 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2214046?uid=3738936&uid=2&uid=4&sid=21102187811071>
21. Küpper H. Вказ. праця. – S.760.
22. Havel V. Tschechen und Deutsche, Rede an der Karls-Universität Prag am 17 Februar 1995/ V. Havel //Blätter für deutsche und internationale Politik. – 1995. – № 4. – S. 505–512.
23. Cordell K. Вказ. праця. – P. 100–101.
24. Raue M. C. Вказ. праця. – S. 81.
25. Lemberg H. Вказ. праця. – S. 219.
26. Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik über gute Nachbarschaft und freundschaftliche

- Zusammenarbeit 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prag.diplo.de/Vertretung/prag/de/03/Deutsch_tscheschiche_Beziehungen/site__vetrag__gute__nachbarschaft.html
27. Tomuschat C. Die Vertreibung der Sudetendeutschen: zur Frage des Bestehens von Rechtsansprüchen nach Völkerrecht und deutschem Recht / C. Tomuschat // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. – 1996. – Vol. 56. – S. 1–69.
  28. Küpper H. Вказ. праця. – S.763.
  29. Сокол С. М. Вказ. праця. – С. 56.
  30. Горбач Ю. С. Вказ. праця. – С. 13.
  31. Договор между Федеративной Республикой Германии и Венгрии о дружественном сотрудничестве и партнерстве в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.budapest.diplo.de/Vertremng/budapest/hu/GrundvertragDownloadDatei,propertyDaten.pdf>.
  32. Danowski R. Вказ. праця.
  33. Фюлоп М. Центральная Европа и внешняя политика Венгрии / М. Фюлоп // Актуальные проблемы Европы – 1995. – №4. – С.95–98.
  34. Бартули Вказ. праця.
  35. Maier H. Вказ. праця. – S.13–15.
  36. Ruchniewicz K. Вказ. праця. – P. 27–29.
  37. Kreisau/Krzyżowa – ein Ort des deutsch-polnischen dialogs. Herausforderungen für ein europäisches Narrativ. – S. 10–11.
  38. Schulz M. Вказ. праця. – S. 54.
  39. Die Deutsch-Ungarische Gesellschaft von 1991 bis 2002// Deutsch Ungarische Gesellschaft: Almanach. – 2002. – № 1. – S. 17–43.
  40. Ковальський В. Польша. Исторический очерк // Военные трофеи: Международный бюллетень. – 1995. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfl.ru/spoils/spoils/rus/spoil1_3.html
  41. Maier H. Вказ. праця. – S.15.
  42. Veier-de Naan R. Вказ. праця. – P. 61–62.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.